

מצוה ה' - תפילה

מצוה ה' הוא שציוונו לעבדו, וכבר נכפל זה הציווי פעמים באמרו (שמות כ"ג, כ"ה): "ועבדתם את ה' אלוהיכם", ואמר (דברים י"ג, ה'): "ואותו תעבדו". ואף על פי שזה הציווי הוא גם כן מהציוויים הכוללים, כמו שביארנו בשורש ד' הנה יש בו יחוד אחר שהוא ציווי לתפילה. ולשון ספרי (עקב ה'): "ולעבדו' זו תפילה". ואמרו גם כן "ולעבדו' זו תלמוד", ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו, "מנין לעיקר תפילה מצוה מהכא (דברים ו', י"ג) 'את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד", ואמרו (ספרי ראה ל"ג): "עבדהו בתורתו ועבדהו במקדשו", רוצה לומר הכוון אליו להתפלל שם כמו שבאר שלמה ע"ה.

פירוש המצוה

מצוה ה' הוא שציוונו לעבדו, לעבוד את הקדוש ברוך הוא, וכבר נכפל זה הציווי כמה פעמים באמרו "ועבדתם את ה' אלוהיכם" ואמר בציווי נוסף "ואותו תעבדו" ובתרגום הרב קפאח זצ"ל מביא פעם נוספת: "ואמר 'ולעבדו' (דברים י"א, י"ג). ואף על פי שזה הציווי לעבדו הוא גם כן מהציוויים הכוללים - מצוה זו כוללת למעשה את כל המצוות, שכולן הן עבודת ה' והציווי לעבדו הוא ציווי לקיים את כל המצוות, כמו שביארנו בשורש ד' - שם באר הרמב"ם שאין למנות במנין תרי"ג המצוות ציוויים הכוללים את כל המצוות, שאין בהם ציווי לעשות מעשה מיוחד. הנה יש בו יחוד - במצוה לעבוד את ה' יש מעשה מיוחד שבעבורו ראוי למנות מצוה זו כמצוה מתרי"ג מצוות אחר - מפני שהוא ציווי לתפילה - כלולה בציווי לעבדו המצוה להתפלל לה'. ולשון ספרי "ולעבדו' זו תפילה - "ולעבדו בכל לבבכם", איזו היא עבודה שבלב הוי אומר זו תפילה (תענית ב' ע"א). ואמרו גם כן ודרשו עוד מן המילה "ולעבדו' זו תלמוד - תלמוד תורה. ובמשנתו של רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אמרו מנין לעיקר תפילה כלומר מנין לעצם המושג תפילה (להוציא מהתפילה כפי שהיא מקובלת בנוסחתה ובומניה) שהוא מצוה, מהכא - מן הפסוק הזה: "את ה' אלוהיך תירא ואותו תעבוד". ואמרו עבדהו בתורתו - בלימוד התורה, ועבדהו במקדשו, רוצה לומר הכוון אליו להתפלל שם - כלומר תתפלל לנכח המקדש, כשפניך מופנים לכוון בית המקדש כמו שבאר שלמה ע"ה בפסוק "והתפללו אל המקום הזה" וכפי שדרשו חז"ל את תפילת שלמה (במלכים א' ח') במסכת ברכות (ל' ע"א).

התפילה לאורם של הרמב"ם והרמב"ן

השגת הרמב"ן

אין חולק על כך שהתפילה היא אחת מאבני היסוד בחייו של יהודי מישראל, מקומה ברור בסדר יומו של כל שומר תורה ומצוות. לדעת הרמב"ם, כפי שכבר ראינו, יש לתפילה עיקר מן התורה והיא מצות עשה. שונה היא דעתו של הרמב"ן בהשגותיו על הרמב"ם בספר המצוות, וזו לשונו: "ודאי כל ענין התפילה אינו חובה כלל (מדאורייתא) אבל הוא ממדת חסד הבורא יתברך עלינו ששומע ועונה בכל קראנו אליו". לא נעלמו מן הרמב"ן תפילותיהם של אבות העולם אשר פנו בדרך זו לבוראם. אברהם יצחק ויעקב התפללו ואף קבעו זמנים לתפילתם, משה התפלל (במדבר י"ב, י"ג) "אל נא רפא נא לה". חנה התפללה על אודות בנה. אף דוד מלך ישראל התפלל ומתפילותיו ותהילותיו זכינו לספר תהילים, ושלמה בנו גם הוא לא חסך מאתנו תפילותיו אשר המה בכתובים. כל אלו לא נעלמו חלילה מדעתו של הרמב"ן. אף הוא סובר שענין התפילה ברור הוא בתורת ישראל, אלא שלא נקבעה כמצות עשה וכחובה. **חסד** עשה הקב"ה עמנו שנתן לנו אפשרות לפנות אליו בכל עת שנרצה, וחז"ל, דורשי שלומנו וטובתנו, קבעו את לשון התפילה וקבעו זמנים לתפילה.

על הפסוקים שהביא הרמב"ם כראיה לדבריו, כתב הרמב"ן:

ועיקר הכתוב "ולעבדו בכל לבבכם" מצות עשה שתהיה כל עבודתנו לאל יתעלה בכל לבבנו כלומר בכוונה רצויה שלימה לשמו ובאין הרהור רע, לא שנעשה המצוות בלי כונה או על הספק אולי יש בהן תועלת, כענין "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך ובכל מאדך" שהמצוה היא לאהוב את ה' בכל לב ולב ושנסתכן באהבתו בנפשנו ובממוננו.

נראה שהרמב"ן דקדק מלשון הפסוק, שכן כך נאמר (דברים י"א, י"ג): "והיה אם שמע תשמעו אל מצותי אשר אנכי מצוה אתכם היום **לאהבה** את ה' אלוהיכם **ולעבדו** בכל לבבכם ובכל נפשכם", הרי ש"בכל לבבכם ובכל נפשכם" מתחסס "לאהבה" ו"לעבדו", ובאהבה פשוט שהכוונה למצות האהבה שנצטוונו בה כבר לעיל (ו', ה'): "ואהבת את ה' אלוהיך בכל **לבבך** ובכל **נפשך** ובכל מאדך", וכאן חוזר ומזכיר מצוה זו, ולפי זה פירוש "בכל לבבכם ובכל נפשכם" הוא בכל לב ולב עד כדי הסתכנות כמו שפירשו על הפסוק "ואהבת את ה' אלוהיך בכל לבבך ובכל נפשך", וכיון ש"בכל לבבכם ובכל נפשכם" נאמר גם על "לעבדו", אם כן פירוש "לעבדו בכל לבבכם" הוא לעבדו בכל הלב, לשם שמים. בהמשך דבריו כותב הרמב"ן שאין זה מן המצוות הכוללות שאינן נמנות כמו שכתב הרמב"ם בשורש הרביעי, כיון שצוה אותנו כאן "בענין חדש להיות כל לבבנו מיוחד אליו בעשיית המצוות".

ומה שדרשו בספרי ולעבדו זה תלמוד, דבר אחר זו תפילה, אסמכתא

היא, או לומר שמכלל העבודה שנלמוד תורתו **ושנתפלל אליו בעת הצרות** ותהיינה עינינו ולבנו אליו כעיני עבדים אל יד אדונייהם, וזה כענין שכתוב "וכי תבאו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות ונזכרתם לפני ה' אלוהיכם" והיא מצוה על צרה שתבא על הצבור לזעוק לפניו בתפילה ובתרועה... ואם אולי יהיה מדרשם בתפילה עיקר מן התורה, נמנה אותו במנינו של הרב, ונאמר שהיא מצוה **לעת הצרות** שנאמין שהוא יתברך שומע תפילה והוא המציל מן הצרות בתפילה וזעקה, והבן זה¹.

ויש לעיין בדבריו שכתב שמצוה להתפלל דוקא בעת הצרות, וכי ראוי לפנות להשי"ת רק כשאנו בצרה? וכן הקשה ר"י עמדין (סידור בית יעקב) על סגנון התפילה: "בכל עת צרה וצוקה אין לנו מלך עוזר וסומך אלא אתה" ("נשמח כל חיי"): "ולכאורה יש לתמוה, כי מה שבח לעבד הנכנע לרבו בעת דוחקו וכשהוא צריך אליו, ואמר הנביא 'ובעת רעתם יאמרו קומה והושיענו', ויפתח אמר בתוכחתו לאנשי גלעד 'מדוע באתם אלי עתה כאשר צר לכם'", ולפי זה על הצד שמדרשם בתפילה עיקר, ראוי יותר לומר שהיא מצוה להתפלל בכל יום, מלומר שהיא מצוה להתפלל בעת הצרה.

ונראה, שלפיכך הביא הרמב"ן פסוקים מן התורה ומן הנביאים, להראות שעיקרה של תפילה הוא בעת צרה. הראיה הראשונה ממצות תקיעה בחצוצרות בעת צרה, שמנאה הרמב"ם (מצות עשה נ"ט) והביאה בהלכות תעניות, ועוד ראייה מתפילת שלמה: "רעב כי יהיה בארץ, דבר כי יהיה, שדפון, ירקון, ארבה, חסיל כי יהיה... אשר ידעון איש נגע לבבו ופרש כפיו אל הבית הזה" (מלכים א' ח', ל"ז-ל"ח) ומה שהקשה ר"י עמדין יש לתרץ שאדרבה, בעת צרה, כשאין לאדם חשבונות חיצוניים, אז מתגלה מי הוא באמת, ואמנם מצאנו (ישעיה ח', כ"א) שאצל הגויים "והיה כי ירעב והתקצף וקלל במלכו ובאלוהיו" (עיי"ש בדבריו).

¹ מסקנת הרמב"ן שנויה במחלוקת. הרמב"ן עצמו בסוף ספה"מ כתב שהשמיט ממנינו של הרמב"ם את מצוה ה', אלא שהחינוך כתב בסוף מצוה תל"ג, שמי שצר לו ולא התפלל ביטל מצות התפילה לדעת הרמב"ן, משמע שסובר לדעת הרמב"ן שזו מצות עשה להתפלל בעת צרה, וכמסקנתו בהשגותיו ולא בדבריו בסוף הספר. וכן משמע באורח משפט להרב זצ"ל סי' ט"ו סובר שלרמב"ן מצות עשה להתפלל בעת צרה. אבל אחרונים אחרים (זהר הרקיע סי' י"ב ועוד) כתבו שדבריו בסוף ספרו עיקר, ולשיטתו אין למנות התפילה ככל במנין המצוות.

אמנם אפשר לומר שהרמב"ן סובר שמצות עשה להתפלל בעת צרה ומקורו מן הפסוק (במדבר י', ט') "וכי תבואו מלחמה בארצכם על הצר הצורר אתכם והרעותם בחצוצרות", כפי שהביא הרמב"ן, וכיון שמצות חצוצרות נמנית בפני עצמה (מ"ע נ"ט) ממילא יורדת מצות התפילה מן המנין ובכך יש לישב הסתירה בין דברי הרמב"ן בהשגות למצוה ה', שמשמע שיש מקום למצות התפילה בעת צרה, לבין דבריו בסוף ספה"מ שהשמיט מ"ע ה'. ובספר בית אלהים להמבי"ט כתב להדיא (פרק ט"ז משער התפילה): "התפילה על כל צרה שלא תבוא על הציבור היא מצות עשה מן התורה כמו שכתוב וכי תבואו מלחמה בארצכם וגו'".

ועדיין צריך עיון, שאף שתירצנו ששייך למנות מצוה להתפלל דוקא בעת צרה, מכל מקום האין טוב יותר להתפלל בכל יום? ומדוע בדווקא אומר הרמב"ן שהמצוה בעת צרה? ובדברי הרב זצ"ל לקמן, יתבארו הדברים.

”מצות עשה להתפלל בכל יום”

כתב הרמב"ם (הל' תפילה פ"א ה"א):

מצות עשה להתפלל בכל יום שנאמר "ועבדתם את ה' אלוהיכם", מפי השמועה למדו שעבודה זו היא תפילה שנאמר "ולעבדו בכל לבבכם" אמרו חכמים אי זו היא עבודה שבלב, זו תפילה.

וכתב על זה הכס"מ וזה לשונו:

ודעת רבינו שמצות עשה מן התורה להתפלל **בכל יום** ממה שנאמר "ועבדתם את ה'" ועבודה זו צריכה שתהיה בכל יום, שאם אינה בכל יום, אולי נבוא לומר שהיא פעם אחת בכל ימיו וזה ממה שלא יסבלהו הדעת, ואם כן על כרחך החיוב הוא להתפלל בכל יום, אבל אין מנין התפילות מן התורה, אלא בפעם אחת ביום סגי.

מדבריו אנו למדים שלא מצא מקור בתורה ובדברי חז"ל לתפילה בכל יום, והלימוד אינו אלא דרך השלילה, שאם לא תאמר בכל יום, שמא תבא לומר שהיא פעם אחת בכל ימיו. והדברים תמוהים, שאם לא הוזכר בשום מקום תפילה בכל יום, כיצד אפשר לומר שזו מצות עשה פעם אחת כל יום, שמא נאמר שלש פעמים בכל יום, או פעם אחת בשבוע או בחדש? מהיכי תיתי להגביל בדיוק פעם אחת בכל יום. וב"ק"רית ספר" להמבי"ט כתב בהלכות תפילה (פרק א') וזו לשונו: "ומה שכתב הרב ז"ל דמן התורה בכל יום חייב, אפשר דסמיך אסופיה דקרא דכתיב 'וברך את לחמך ואת מימך וגו' / דהוא צורך כל יום הכי נמי תפילה בכל יום". והקשה הרי"פ פרלא (עשה ב' דף נ"ו ע"א) שלפי זה צריך לומר שהמצוה פעמיים בכל יום שכן דרך לאכול פעמיים, ומקרא מלא "בתת ה' לכם בערב בשר לאכל ולחם בבקר לשבוע" ואף מלבד זה תירוץ "ק"רית ספר" דחוק ואף הוא לא כתבו אלא בגדר ה"אפשר". והרי"פ פרלא בעצמו כתב (דף ע' ע"א) וזה לשונו: "נראה דעל כרחך מוכרח לדעת הסוברים דעיקר תפילה דאורייתא המצוה היא להתפלל בכל יום, מההוא דאמרינן בברכות (י' ע"ב) 'אמר ר' אליעזר בן יעקב מאי דכתיב 'לא תאכלו על הדם' - לא תאכלו קודם שתתפללו על דמכם' עיי"ש. ומשמע ודאי דעל תפילה שבכל יום ויום קאמר הכי. ובפרט לפי המבואר בספר המצוות להרמב"ם (שורש תשיעי) שהיתה גירסתו בגמרא שם: 'מנין לאדם שלא יטעום כלום עד שיתפלל, תלמוד לומר 'לא תאכלו וכו' / ועיי"ש בדבריו שנושא ונותן בדבריו אלו ומסכם: 'ולכן לדעת הרמב"ם וסייעתו ז"ל עדיין צ"ע היכא רמיזא הך מילתא".

ויש להוסיף ולהקשות על פי מה שכתב הרמב"ם במנין המצוות שעל סדר ההלכות (והוא גם בריש הלכות תפילה) מצות עשה "לעבוד את ה' בכל יום בתפילה", ושינה את סגנונו ממה שכתב במנין שעל סדר המצוות וכן בספר המצוות, שלא כתב "בכל יום", ויש להבין מדוע שינה סגנונו. ועוד שלפי הגדרה זו שבראש הלכות תפילה, משמע שדין תפילה בכל יום הוא חלק מהגדרת המצוה, ולא הלכה פרטית בהלכות תפילה, שאם לא כן מה לדין זה בהגדרה הקצרה של מצות התפילה, ולפי כל התירוצים שהבאנו, לכל היותר מצאו מקור לתפילה בכל יום, אך אף אחד מן התירוצים אינו מבאר מדוע תפילה "בכל יום" היא יסוד בהגדרת מצות התפילה, ודו"ק. ויתבאר בע"ה לקמן.

הארת הרב למחלוקת הרמב"ם והרמב"ן

בתוך דברי תשובה על שליח ציבור שטעה באר מרן הרב זצ"ל בדרך מיוחדת את מחלוקת הרמב"ם והרמב"ן במצות התפילה (אורח משפט סי' ט"ו) וזה לשונו:

ונלע"ד דמציינו ב' ענינים בתפילה, דעת הרמב"ם בספר המצוות ובחיבורו דמצוות עשה להתפלל בכל יום, ומייתי לה מדרשת חז"ל, ודעת הרמב"ן בהשגותיו לספר המצוות דמצוות התפילה שהיא בהמנין הוא להתפלל בעת הצרה, ולא בכל יום. ולע"ד יש לומר שיקויים פלוגתתם בענין ההסברה בענין התרי"ג, ומכל מקום לענין חיובא אלו ואלו דברי אלהים חיים, די ש באמת חובה עלינו להתפלל, וזה החיוב אין תכליתו להשיג דבר, כי אם להיות דבקים בשם יתברך ולזכור אותו, וכמו שכותב הרמב"ם במורה הנבוכים בטעם התפילה... וכל התיקונים הפרטיים הם תולדות טובות מסובכות מזכרונו ברוך הוא, שהוא כולל כל הטוב ועמו מקור חיים, על כל פנים עיקר חיוב התפילה שבכל יום הוא מצד זכרון ה' ב"ה (עיי"ש עוד).

דברי הרב מבארים היטב את דברי הרמב"ם והרמב"ן במצות התפילה. לפי הרמב"ם התפילה היא **עבודה** - **ועבודתם** את ה' אלוהיכם", והגדרת המצוה במקורה היא לעבוד את ה', אלא שבלשון הזו לא היתה נמנית כמצוה בפני עצמה שכן כוללת היא כל המצוות, ועל כן במנין המצוות, אנו מגדירים **להתפלל**. ולא באה הוספה זו למעט את מצות העבודה אלא לרבות ולפיכך המצוה היא עבודה המוצאת את ביטויה גם בתפילה.

לפי זה מובן שבמנין שעל סדר המצוות, אשר בו מודגשת כל מצוה בצד המיוחד שבה, שעל פיו נקבעה המצוה כמצוה נפרדת בתרי"ג המצוות, שם מגדיר הרמב"ם את המצוה **"להתפלל"**, שכן התפילה היא המצוה המיוחדת, בעבודה נמנית העבודה כמצוה בפני עצמה.

אבל במנין שעל סדר ההלכות, בו ההלכה עיקר ולא מנין המצוות, חוזר הרמב"ם להגדיר את המצוה כעבודת ה' המוצאת ביטויה בתפילה. ובמנין זה מדגיש הרמב"ם

שהמצוה היא **בכל יום**, מפני שזה הוא אופיה של עבודת ה', שהיא מקיפה כל חייו של האדם, ועבודת ה', שהיא בקשת קרבתו, הוא ענין יומיומי, שאין לך זמן שתוכל ליפטר ממנו. ודומה התפילה בזה לארבע המצוות שקדמו לה בספר המצוות, שהן מצוות תדירות שאין להן קצבה וזמן מוגדר.

נמצינו למדים שהתפילה בכל יום, לא מצד ענינה המיוחד של תפילה הוא בא, כפי שנטו לומר המפרשים שחפשו מקור לזה, אלא מצד עבודת ה' שבה היא באה, כדברי הרב זצ"ל.

ויבואר בזה מה שכתב הרמב"ם בהקדמת פירוש המשנה שאין לך מצוה שאדם חייב בה בכל יום אלא קריאת שמע בלבד ולא כתב תפילה, כי תפילה לא מצד הזמן של כל יום היא באה, אלא שאין לך זמן שתוכל ליפטר ממנה (ועי' מה שכתבנו במצות קריאת שמע בזה).

אבל לרמב"ן דרך אחרת. את עבודת הלב פירש שהיא מצוה לקיים כל המצוות בלב שלם לשם שמים, והתפילה אין עיקר ענינה עבודת ה', אלא מחסדו יתברך שהתיר לנו לבקש צרכינו מאתו והודיענו שהוא שומע תפילותינו. ולכן אין מצות התפילה בכל יום, אלא לפי הצורך (אם בכלל).

תנא דמסייע לרמב"ן הוא תרגום אונקלוס (דברים ד', ז'): "כי מי גוי גדול אשר לו אלוהים קרובים אליו כה' אלוהינו בכל קראנו אליו", ותירגמו: "ארי מאן עם רב די ליה אלהא קריב ליה לקבלא **צלותיה בעידן עקתיה**..."

ובתהילים - ספר תפילות דוד בן ישי - מצינו פסוק כוותיה דהרמב"ם ופסוק כוותיה דהרמב"ן. כוותיה דרמב"ם: "קראתיך ה' **בכל יום** שטחתי אליך כפי" (פ"ח, י). כוותיה דרמב"ן: "**ביום צרתי** אקראך כי תענני" (פ"ו, ז). רמב"ם מתרץ לטעמיה ורמב"ן מתרץ לטעמיה. רמב"ם מתרץ לטעמיה "קראתיך ה' בכל יום" - עיקר, ו"ביום צרתי אקראך" - שביום צרה יש להתגבר ביותר בתפילה. ורמב"ן מתרץ לטעמיה "ביום צרתי אקראך" - עיקר, ו"קראתיך ה' בכל יום" היינו שארץ חליו ימים רבים ובאלו הימים התפלל בכל יום (על פי ראב"ע שם).

ובעיקר דברי הרב זצ"ל יש לעיין, שכן הרב תפס בפשטות שלרמב"ן מצות עשה מן התורה להתפלל בעת הצרות, והרמב"ן הלא נסתפק בדבר וכתב בסוף השגתו: "ואם **אולי** יהיה מדרשם בתפילה עיקר נמנה אותו במנינו של הרב ונאמר שהיא מצוה לעת הצרות". ואדרבה, יש להביא ראיה שמסקנתו של הרמב"ן היא שלא למנות את התפילה במנין המצוות שכן כתב בסוף ספר המצוות בסכמו מנין תרי"ג על פי שיטתו וזה לשונו: "ואתה אם תבין כל מה שכתבנו בדיני מצוות עשה תראה שסלקנו מחשבוננו של הרב מצוות ה' וכו'".

ושמא יש לומר שתפילה בעת צרה למד הרמב"ן מן המצוה לתקוע בחצוצרות בעת צרה ומנאה הרמב"ם במצוה נ"ט וזה לשונו: "וכן אנחנו מצוים לתקוע בחצוצרות בעתות הצורך **והצרות כשנזעק** לפני השם יתעלה", ולפיכך הביא הרמב"ן דין זה בהשגתו על הרמב"ם, כהוכחה שיש מצוה להתפלל בעת צרה. ניתן

אפוא לומר שאף ש"סילק" הרמב"ן מחשבונו של הרמב"ם את מצוה ה', מכל מקום יש לו מקור למצות התפילה בעת צרה, ודברי הרב זצ"ל מכוונים ומדוקדקים.

ערב ובקר וצהריים אשיחה

כך הוא לשון הגמרא (ברכות כ"ו ע"ב):

איתמר ר' יוסי ברבי חנינא אמר תפילות אבות תקנום, ר' יהושע בן לוי אמר תפילות כנגד תמידים תקנום... אלא תפילות אבות תקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות.

ביאור המחלוקת. ר' יוסי ברבי חנינא סבר שהאבות תיקנו את התפילות. אברהם תיקן תפילת שחרית, יצחק תיקן תפילת מנחה ויעקב תיקן תפילת ערבית, ולפיכך אנו חייבים בג' תפילות ביום, ור' יהושע בן לוי סבר שהתפילות הן כנגד התמידים, תפילת שחרית כנגד תמיד של שחר, תפילת מנחה כנגד תמיד של בין הערביים ותפילת ערבית כנגד הקטרת אברים ופדרים שהיא כל הלילה. ומסקנת הגמרא לפי ר' יוסי ברבי חנינא, שהתפילות אמנם אבות תיקנום אלא שהסמיכו אותם על הקרבנות. הרמב"ם (הל' תפילה פ"א הל' ה', ר') כתב:

וכן תקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות שתי תפילות בכל יום כנגד שני תמידין, וכל יום שיש קרבן מוסף תקנו בו תפילה שלישית כנגד קרבן מוסף, ותפילה שהיא כנגד תמיד של בוקר היא הנקראת תפילת השחר, ותפילה שכנגד תמיד של בין הערביים היא הנקראת תפילת מנחה, ותפילה שכנגד המוספין היא נקראת תפילת המוספין. וכן התקינו שיהא אדם מתפלל תפילה אחת בלילה שהרי אברי תמיד של בין הערביים מתעלפין והולכין כל הלילה שנאמר "היא העולה וגו'" כענין שנאמר "ערב ובקר וצהריים אשיחה ואהמה וישמע קולי", ואין תפילת ערבית חובה כתפילת שחרית ומנחה ואף על פי כן נהגו כל ישראל בכל מקומות מושבותיהם להתפלל ערבית וקבלוה עליהם כתפילת חובה.

ולא הזכיר הרמב"ם כאן שתפילות אבות תיקנום מפני שאין בזה כל נפקא מינה להלכות תפילה, רק הזכיר ענין זה בהלכות מלכים (פ"ט ה"א) בדברו על המצוות שנהגו קודם מתן תורה (ופלא על הכס"מ והלח"מ בהל' תפילה שדברו בפסק הרמב"ם במח' הנ"ל ולא הזכירו כלל דבריו בהלכות מלכים וצ"ע). כך הוא לשון הרמב"ם בהלכות מלכים:

על ששה דברים נצטווה אדם הראשון... הוסיף לנח אבר מן החי... וכן היה הדבר בכל העולם עד אברהם. בא אברהם ונצטווה יתר אלו במילה והוא התפלל שחרית, ויצחק הפריש מעשר והוסיף תפילה אחרת לפנות היום, ויעקב הוסיף גיד הנשה והתפלל ערבית, ובמצרים נצטווה עמרם

במצוות יתרות עד שבא משה רבנו ונשלמה תורה על ידו.

ודקדק הכס"מ: "ודעת רבנו שכל אלו המצוות מעצמם עשאוּם ולכן לא הזכיר 'נצטוה' רק במילה", ועל פי דקדוק זה של הכס"מ יובן אף דקדוק נוסף שדקדקו אחרונים בלשונו הזהב של הרמב"ם ב"ד החזקה.

יש הלכות אותן פותח הרמב"ם: "מצות עשה לעשות כך וכך", כגון הל' סוכה הפותחות "מצות עשה לישיב בסוכה" וכן הל' שביתת עשור: "מצות עשה לשבות ממלאכה בעשור לחודש השביעי". ויש הלכות אותן פותח הרמב"ם באופן שונה במקצת כגון - "שביתה בשביעי ממלאכה - מצות עשה", "מילה - מצות עשה". ובמילים אחרות: יש שהציווי קודם למעשה ויש שהמעשה קודם לציווי.

וכתב השדי חמד (כרך ו' כללי הפוסקים סי' ה') בשם הרב "חנן אלוקים" שכתב בשם מוהר"ר גרשון, שבמצוות שהיו קודם מתן תורה כתב הרמב"ם את המעשה קודם לציווי מפני שהמעשה הזה שהיה בבחינת מצוה גם קודם מתן תורה - הוא גם מצות עשה מן התורה. ומסיים השדי חמד את דבריו בזה "ושדו בה נרגא מתפילה דאבות תיקנום וכתב מצות עשה להתפלל".

ונראה שצדקו דברי הרב "חנן אלוקים", ועל קושית השדי חמד יש לומר "אי משום הא לא קשיא", שהרי בתפילה לא היה לאבות כל ציווי, אלא מעצמם קיימו דבר התפילה, כפי שדקדק הכס"מ בלשון הרמב"ם, מה שאין כן במילה ושביתה בשבת, שהיה המעשה נוהג קודם מתן תורה מפני הציווי שהיה בו ועל כן כתב הרמב"ם את המעשה קודם למצוה.

עוד יש לציין, אף שנפסק להלכה כמאן דאמר "תפילות אבות תיקנום ואסמכינהו רבנן אקרבנות" (ברכות כ"ו ע"ב, ורמב"ם שם), מכל מקום, אין לתקנת האבות כל נפקא מינה למעשה במצות התפילה, שהרי כלל נקוט בדינו "אין למדים דבר מקודם מתן תורה", ועל כן אין תקנת האבות מחייבת אותנו (וכפי שהאריך הרמב"ם בפיהמ"ש בחולין פ"ז מ"ו, ועיין מהר"ץ חיות ברכות כ"ו ע"ב ומה שכתבנו לעיל בנושא "תרי"ג מצוות נאמרו למשה בסיני").

וראיה לדבר - תפילת ערבית, שיעקב תיקן אותה כשם שאברהם ויצחק תיקנו תפילת שחרית ומנחה, ואף על פי כן נפסק שתפילת ערבית רשות מפני שהיא כנגד אברים ופדרים שאין להם קבע (ברכות שם ועי' שבת ט' ע"ב וברש"י ד"ה "למאן דאמר תפילת ערבית רשות" ובתוד"ה "למ"ד"). לפיכך ברור דאף דפסקינן כמאן דאמר תפילות אבות תקנום, מכל מקום המחייב אותנו הלכה למעשה זה תקנת חכמים שתפילות כנגד הקרבנות וכפי שכתב הרמב"ם בהלכות תפילה כנזכר.

נכח המקדש

"ואמר עבדוהו בתורתו עבדוהו במקדשו רצונו לומר הכוון אליו להתפלל שם כמו שבאר שלמה ע"ה". פיסקא זו נראית לכאורה מיותרת. כבר הוכיח הרמב"ם שהתפילה מצוה מן התורה, ודרשה זו אינה מוסיפה בענין זה. ענינה של דרשה זו

היא ההלכה להתפלל נכח המקדש, ואין דרכו של הרמב"ם בספר המצוות, להביא הלכות שאינן שייכות לגוף המצוה, כפי שבאר בהקדמתו. אף בהל' תפילה שביד החזקה (פ"א ה"ג), מזכיר הרמב"ם הלכה זו, לכאורה שלא במקומה. בתחילת פרק א', מתאר הרמב"ם את התפילה כפי שהיתה מימות משה רבינו ועד עזרא ולאחר מכן מתאר את אשר תיקנו עזרא ובית דינו בעניני התפילה. ובין שני "התיאורים" הללו נכנסת ההלכה: "והכל יהיו מתפללים נכח המקדש בכל מקום שיהיה". והדברים תמוהים, הרי הלכה זו היתה גם קודם עזרא ולא נשתנתה גם לאחריו, ואם כן אין מקומה במסגרת הלכות אלו. אכן לקמן (פ"ה ה"ג) מבאר הרמב"ם דין תפילה נכח המקדש, ומדוע ראה צורך להזכיר הלכה זו אף בתארו את התפתחותה של התפילה? נראה, כי דברי הרמב"ם יובנו תוך עיון ביסודה של תפילה. הגמ' (ראש השנה ט"ז ע"א) אומרת:

תניא הכל נידונים בראש השנה וגזר דין שלהם נחתם ביום הכפורים דברי ר' מאיר, ר' יהודה אומר הכל נידונים בראש השנה וגזר דין שלהם נחתם כל אחד ואחד בזמנו... ר' יוסי אומר אדם נידון בכל יום... אמר רב יוסף כמאן מצלינן האידינא אקצירי ואמריעי, כמאן, כר' יוסי (פירש"י, "כר' יוסי - דאמר אדם נידון בכל יום ויתפלל שידונו אותו לזכות ולא יקנסוהו מיתה, דאי כרבנן דאמרי אין נידון אלא בראש השנה, הרי כבר נקנסה עליו") ואיבעית אימא לעולם כרבנן וכדר' יצחק דאמר ר' יצחק יפה צעקה לאדם בין קודם גזר דין בין לאחר גזר דין.

וכתבו ראשונים (תוספות, ריטב"א): "ואם תאמר, תיפוק ליה אמאי מצלינן האידינא רפאנו ה' ונרפא וכוליה תפילת י"ח? ויש לומר דהתם כיון דצרכי רבים לכולי עלמא מצלינן להו, דגזר דין דצבור מקרע אבל דיחיד הוא דקשיא לן" (לשון הריטב"א).

נמצינו למדים, לדעה זו, שכוחה של תפילה הוא מכח הציבור, שאנו מתפללים על צרכי הציבור ולפיכך תפילתנו נשמעת.

ובזה יש להבין דברי ר' יהודה במס' שבת (י"ב ע"ב): "הנכנס לבקר את החולה... ר' יהודה אומר המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל" (על פי תוס' ראש השנה שם) ואף רבי יוסי מודה שתפילה לצרכי רבים עיקר ולפיכך ר' יוסי אומר "המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל" ופירש"י: "שמתוך שכוללן עם האחרים תפילתו נשמעת בזכותן של רבים". ולפיכך תקנו חז"ל תפילה בלשון רבים, ללמדך שאין האדם מתפלל רק על עצמו, אלא על הכלל כולו, ואז תפילתו נשמעת. ודברי "נפש החיים" (שער ב' פי"א עיי"ש עוד) מאירים באור יקרות:

ואף דהלכתא גמירא לה בש"ס שהיחיד רשאי לחדש דבר בתפילתו על צרכי עצמו וצערו בכל ברכה לפי ענינה, גם בזה צריך שלא תהא

תכלית כוונתו על צערו, ולא זו הדרך הנכונה לישירים בלבותם, כי באמת יפלא איך שייך לבקש ולהתחנן לפניו ית"ש להסיר מעליו צערו ויסוריו, כמו בענין רפואת הגוף, הרופא משקהו סמנים חריפים, או אם הרופא מוכרח אף גם לחתוך אבר אחד לגמרי שלא יתפשט ארס החולי יותר, האם יתחנן אליו החולה שלא ישקהו הסמנים או שלא יחתך האבר, הלא החולה עצמו שוכרו לכך, כן איך ישפוך שיח לפניו ית"ש להסיר מעליו היסורים, הלא המה רטיה וסמא דחיי לכפר עוונותיו כמאמרם ז"ל (שבת נ"ה ע"א) "אין יסורים בלא עוון" ואם לא, אפוא, נפש החוטאת במה תתכפר. אמנם תכלית הכוונה צריכה שתהיה רק **צורך גבוה** כי במקום שיש חילול שמו ית' כגון צרת כלל ישראל באמור עם ה' אלה והמה מוכים ומעונים, מחויבים לבקש ולשפוך שיח לפניו ית"ש על חילול שמו ית' ואך למען שמו יעשה.

ומתוך רעיונות ברורים ומוכחים אלו עולה שאלה תמורה: מה היה טיבה של תפילה ומה כוחה קודם תקנת עזרא. הרי אז התפלל כל אחד בסגנונו הפרטי על צרכיו הפרטיים, וכיצד, אפוא, נשמעה תפילתם.

נראה שהוקשה הדבר לרמב"ם והשיב על זה בהל' תפילה בסוף תיאורו את התפילה מימות משה רבינו: "והכל יהיו מתפללין נכח המקדש בכל מקום שיהיה", ובספר המצוות "הכוון אליו להתפלל שם". וביאור דבריו: אמנם התפילה היא פרטית לצרכי עצמו, אך היא נכללת עם האחרים במקום המקדש. בעמדו נכח המקדש ובכוונו את לבו לשם, הופך האדם את תפילתו הפרטית לתפילת הכלל. כל התפילות הפרטיות מתאחדות במקום המקדש ומשם עולות לשמים כתפילה כללית: "נמצאו כל ישראל מכוונין את לבם למקום אחד. אמר ר' אבין ואיתימא ר' אבינא מאי קראה 'כמגדל דוד צוארך בנוי לתלפיות' תל שכל פיות פונים בו" (ברכות ל' ע"א).

נמצינו למדים שתפילה נכח המקדש אינה הלכה פרטית מהלכות תפילה בלבד, אלא יסוד אשר בלעדיו לא יכון בנין התפילה. עוד יש לומר שבתפילה נכח המקדש מבטא האדם שהתפילה היא עבודה כעבודת המקדש, ובכך מתקיימת המצוה "**ועבדתם** את ה' אלוהיכם".